

עולם קטן

כתב-עת לספרות ילדים ונוער

נושא הגיליון: תופעות ותהליכים
בספרות הילדים היהודית והישראלית

גיליון 1

תש"ס 2000

מרכז ימימה, מכללת בית-ברל ♦ עם עובד

עולם קטן

כתב-עת לספרות ילדים ונוער
שבט תש"ס, ינואר 2000

עורכות

חנה לבנת – ראש מרכז ימימה
רימה שיכמנטר

ועדת מערכת

רחל אלבוים-דרור

יוסי גורני

נירה הראל

אלכס זהבי

חביבה יונאי

בעז ערפלי

יחיעם פדן

מנחם רנב

זהר שביט

העושות במלאכה

גאולה גורני

ירדנה הדס

רויטל רוזנשטרום (גרפיקה)

מזכירת המערכת

סיגל מגן

כתובת המערכת

מרכז ימימה

מכללת בית-ברל 44905

טל. 09-7476400 פקס. 90-7476460

©

הוצאת ספרים עם עובד בע"מ תל אביב ומרכז ימימה

סדר ועימוד "מחשב אות" מ. רכלין בע"מ

נדפס בתש"ס בדפוס הוברמן תל אביב

Am Oved Publishers Ltd Tel Aviv 2000 and The Yemima Center

Printed in Israel • ISBN 965-13-1392-7

מייסד כתב-העת "באמת!?! ונורכו הראשון – ז"ר שלמה הראל ז"ל

בן חור בארץ הקודש: גלגוליו של רומן הרפתקאות נוצרי בשפה העברית

אלי אשד*

אחד הרומנים ההיסטוריים הידועים והפופולריים ביותר של כל הזמנים הוא ספרו של לואיס ואלאס¹ (Wallace) בן חור (1880). הספר מתרחש על רקע תקופת בית שני (ימי הקיסר הרומאי טיבריוס). בן חור הוא בן עשירים יהודי שמשפחתו נושלה מרכושה ונאסרה בידי מסאלה, ידיד רומאי לשעבר שהפך לאויב. חלקו הראשון של הספר מוקדש לתיאור נקמתו של בן חור במסאלה, ואילו החלק השני של הספר עוסק כולו בישו, אשר בן חור הופך לאחד ממאמיניו וחווה בצליבתו. בסוף הספר נרמז שבן חור מת ברדיפות הנוצרים בימי נירון.

לכל אורכו נושא הספר מסר נוצרי, ויחסו ליהודים שאינם מתנצרים הוא אמביוולנטי ולעתים אף אנטישמי מובהק. למרות זאת, הפך בן חור לאחד הספרים המתורגמים ביותר לשפה העברית. הוא זכה לשבעה תרגומים שונים – חמישה לילדים ולנוער ושניים למבוגרים.

אולם, על מנת שיוכל להתקבל על-ידי הקורא העברי, עבר הספר שינויים גדולים בחוכנו ובמסריו בעת תרגומו מאנגלית לעברית. לא רק שהמתרגמים נטו להשמיט חלקים נרחבים מהספר אלא לעתים אף כתבו בו פרקים שלמים מחדש. למותר לציין כי רוח השינויים היתה מנוגדת לכוונותיו המקוריות של הסופר.

בחלקו הראשון של המאמר אציג ביוגרפיה קצרה של מחבר הרומאן לואיס ואלאס ואעסוק בגלגוליו השונים של ספרו, על עיבודיו לסוגי מדיה אחרים. בחלק השני של המאמר אעמוד על יחסו של הספר אל היהדות ואל העם היהודי, ואבחן כיצד מתמודדים תרגומי הספר לעברית עם הבעייתיות שמעוררים יחסו האמביוולנטי של ואלאס ליהדות ויחסו האוהד לנצרות. באמצעות בחינת דרכי התמודדותם של תרגומי הספר לעברית עם תכנים אלה ניתן ללמוד על מערכת הערכים שבה החזיקו מתרגמי הספר ועל עמדותיהם לגבי אופן ההצגה הרצוי של ההיסטוריה היהודית בפני בני-הנוער הישראלים.

לואיס ואלאס – מחבר בן חור

לואיס (לו) ואלאס נולד בשנת 1827 במדינת אינדיאנה בארצות-הברית, שם עבד שנים אחדות כעורך-דין. בזמן מלחמת האזרחים הגיע ואלאס לדרגת גנרל והתפרסם כרבים בעקבות השתתפותו בקרבות ההגנה על הבירה וושינגטון מפני כוחות הדרום. כבר בתקופה זו עוררה דמותו מחלוקת ציבורית – יחידותיו איחרו להגיע לקרב האכזרי בשילו והיו שהאשימוהו באחריות לתבוסתם הקשה

* אלי אשד הוא ספרן, מידען וחוקר ספרות ילדים ונוער. בין היתר מתמקדת עבודתו ברימנים היסטוריים לנוער, בתרבות פופולרית ובקומיקס.

1 ראה עליו ב" Lew Wallace: Historical Sketch" <http://www.spcc/ihs/wallacel.htm> (באינטרנט).

מחוק: בן חור, וולס לו, תרגום: יוסף כץ, איורים לריסה הדר. כתר 1979.

של כוחות הצפון בקרב זה. למרנת זאת, זכה ואלאס להערכה רבה והיה בין השופטים ששפטו את המתנקשים בחייו של הנשיא לינקולן. כן שימש כנשיא הוועדה שחקרה ושפטה את מפקד אנדרסונוויל, מחנה האסירים הידוע לשימצה. פרשה זו שימשה כבסיס לספר ולסרט ידועים.

לאחר המלחמה שירת ואלאס כמושל טריטוריית ניו-מקסיקו והתפרסם בכך שהיה אחראי ללכידת האקדוחן והפושע המפורסם "בילי הנער" (בעצמו גיבור של ספרים וסרטים רבים). אך גם במקרה זה היתה התנהגותו שנויה במחלוקת, שכן הוא הפר את הבטחתו לכילי הנער כי יחון אותו אם ייכנע.²

בן חור וגלגוליו

בנוסף לקריירה הפוליטית שלו ניהל ואלאס קריירה ספרותית מצליחה. ב-1873 חיבר רומן היסטורי בשם האל הכהיר המתאר את כיבוש מקסיקו בידי קורטז. ב-1880 ראה אור ספרו השני והמפורסם ביותר של ואלאס, הלא הוא בן חור.

בתחילה, תכנן ואלאס לתאר ברומן זה את ילדותו של ישו, ואולם, בזמן הכתיבה שינה את כוונותיו המקוריות: ישו הפך לדמות משנית והרומן התמקד בחייו של בן חור – היהודי הפונה לנצרות (אופק

2 דמותו של ואלאס מופיעה כאחת הגיבסאות הקולנועיות על חייו של בילי הנער (בשם בילי הנער), שם הוא מוצג בצורה מאוד לא אהדת. גירסה זאת נכתבה בידי גור וידאל, הנחשב לגדול מחברי הרומנים ההיסטוריים בזמננו. וידאל היה גם אחד התסריטאים של הסרט בן חור משנת 1959.

חשכ"ט: 43). עם זאת, עדיין יוחד מקום בולט ברומן לדמותו של ישו. שמו המלא של הרומן הוא בן חור: סיפור של המשיח (השם המלא מעולם לא הופיע בחרגומים לעברית), וכל החלק המשמש כאקספוזיציה לרומן, הכולל 71 עמודים (14 פרקים),³ עוסק כולו בתיאור מסעם של שלושת החכמים, בבואם לבקר את ישו התינוק בבית לחם. רק לאחר כ־80 עמודים מופיעים לבסוף בן חור ומשפחתו – גיבורי הרומן.

ספר זה היה חלק ממסורת ספרותית עשירה בארצות-הברית של המאה התשע-עשרה. בתקופה זו וכו לפופולריות גדולה רומנים היסטוריים שעלילתם נטועה בחקופת המקרא ובחקופת הברית החדשה. ספרים אלה (שרבים מהם נכתבו בידי אנשי דת) ביטאו לרוב נקודת מבט נוצרית אדוקה וכללו נימות אנטישמיות. אם בתארם את תקופת המקרא תיארו את עם ישראל בכבוד ובאהדה, הרי בהגיעם לתיאור תקופת הברית החדשה הוצגו היהודים כרוצחי האל המחזיקים בדת מנוונת וחומרנית.

הסופר המפורסם ביותר בתחום זה לפני ואלאס היה ג'וזף אינגראם, שהתפרסם כאחד ממחברי המערבונים הראשונים. לאחר שהפך לכומר חיבר אינגראם שלשה רומנים היסטוריים על ימי משה, דוד וישו. ספרים אלה נמכרו כמיליוני עותקים וסללו את הדרך להצלחתו של בן חור (Harap 1974: 161).

ואכן ספרו של ואלאס היה הספר המצליח ביותר בתקופתו. בסוף העשור להוצאתו נמכרו כ־400 אלף עותקים שלו, מספר מעורר התפעלות במושגים של אותם הזמנים. בסקר שנערך בספריות ציבוריות בשנת 1893 (13 שנה לאחר שכן חור יצא לאור לראשונה) נמצא שב־83% מן הספריות בארצות-הברית היה זה הספר המבוקש ביותר (Morsberger 1980: 553). ב־1912 נמכרו בארצות-הברית לכדה כמיליון עותקים שלו, וב־1913 הגיע הספר להישג נוסף כשהודפסו ממנו כבת-אחת מיליון עותקים למכירה בארצות-הברית. נמצא כי מיום שראה אור לראשונה ב־1880 ועד שנת המאה להוצאתו ב־1980, ראו אור כמעט מדי שנה הדפסות חדשות של הספר. בן חור זכה להצלחה עצומה גם ברחבי העולם ותורגם ל־21 שפות.

בן חור הביא לגל של רומנים שתיארו את רדיפות הנוצרים בימי הרומאים. המפורסם בין ספרים אלה הוא ספרו של הפולני הנריק סינקביץ' קוזו ואדים (1895), שזכה אף הוא להצלחה עולמית ולבסוף זיכה את מחברו בפרס נובל לספרות.

בן חור היה אחד הספרים הראשונים שהצלחתו הביאה לגל של מוצרי לוואי, כמו סיגרים ובשמים שנשאו את שמו. גם ילדים נקראו על-שמו של בן חור, ולבסוף אף עיריה בטקסס אימצה את השם. בעקבות הצלחת הספר מונה ואלאס לשגריר ארצות-הברית בתורכיה, שארץ-ישראל היתה חלק ממנה. במסגרת תפקידו ביקר לראשונה בארץ שאותה תיאר מדמיונו בבן חור. כאן הסתכך בתקרית לא נעימה עם קהילת יהודי ירושלים, והוגשה נגדו תלונה.⁴

3 כל ההתייחסויות אל המקור האנגלי לקוחות מתוך Wallace, Lew 1980 [1880]. *Ben-Hur. A Tale of the*

Christ. Pleasantville, N. Y.: Reader's Digest

4 והרי תיאור התקרית: כאשר התקרבה פמלייתו של ואלאס לירושלים, נשלחה לקבל את פניו יחידת פרשים תורכית בראשות נציג הפחה ומזכירו היהודי, יוסף קריגר. מכיוון שהיה זה ערב שבת, קיצר קריגר את קבלת-הפנים לוואלאס, על מנת שלא יאלץ לחזור לירושלים רכוב על סוס לאחר כניסת השבת. הדבר העליב

יתכן שתקרית זו היתה הסיבה לכך שיצירותיו המאוחרות של ואלאס כללו עמדות אנטישמיות חריגות. גישה אנטישמית מופיעה הן בילדותו של ישו, רומן המשך לבן חור, שראה אור ב-1888, והן בנסיון הדין. אלגוריה אנטישמית מ-1893, שתיארה את נדודיו של היהודי הנצחי רוחש הרע (Harap 1974: 248–249). ספרים אלה לא זכו אף לחלק מן ההצלחה שממנה המשיך ליהנות בן חור.

בן חור זכה להצלחה גדולה גם בקרב חוגים דתיים שבדרך-כלל גילו עוינות לספרות יפה. כך לדוגמה, הפונדמנטליסטים בארצות-הברית, שנהגו לקרוא אך ורק בכתבי הקודש, נטו להמליץ על קריאה של הרומן. כמרים פרוטסטנטים וקתולים שיבחוהו כאחד על עומק האמונה המתגלה בו, והאיצו בחברי קהילותיהם לקרוא בו; ומיסיונרים סיפרו כי בחרו במקצועם בעקבות קריאה בספר. היה זה הרומן האמריקני היחיד שקיבל את ברכת האפיפיור, שב-1895 אף אישר תרגום מיוחד שלו לאיטלקית. בתרגום הוכנסו תיקונים בהתאם לרוח האמונה הקתולית, שכן אנשי הכנסייה הקתולים חשו כי הספר פרוטסטנטי מדי (Morsberger 1980: 555). וכך הפך רומן ההרפתקאות האלים לאחת היצירות האהובות ביותר על נוצרים מאמינים ברחבי העולם כולו.

ב-1899 עובד בן חור למחזה. המחזה, שכלל מירון מרכבות אמיתי לעיני הקהל, מאות ניצבים ותפאורה יקרה ומפוארת, זכה להצלחה גדולה. בעקבות דרישת המחבר, שהפך במהלך כתיבת הספר למאמין אדוק, ישו הנוצרי עצמו כלל לא הוצג על הבמה (Theisen 1984: 37). המחזה הוצג כרחבי ארצות-הברית ולאחר מכן בארצות וביבשות אחרות, וגם שם נהנה מהצלחה.

עם המצאת הקולנוע, היה זה בלתי-ימנע שבן חור יעובד גם לסרט. הספר הוסרט בראשונה כבר ב-1907. משפחתו של ואלאס עיכבה את הקרנת הסרט, שכן הוא הוסרט ללא רשותה (לו ואלאס נפטר שנתיים קודם לכן ב-1905). לבסוף קיבלה המשפחה פיצויים ממפיקי הסרט, והיחה זאת הפעם הראשונה שבה הופעלו חוקי זכויות היוצרים לגבי סרטים.

שתי גירסאות קולנועיות נוספות הופקו על-פי הספר: ב-1925 הופק על-פי בן חור סרט שהיה אחד הסרטים האילמים היקרים והמפוארים ביותר שנעשו אי-פעם; וב-1959 הופקה הגרסה המפורסמת ביותר, בבימויו של ויליאם וילר ובכיכובו של צ'רלטון הסטון. סרט זה זכה להצלחה מסחרית אדירה ול-11 פרסי אוסקר, המספר הגדול ביותר של פרסי אוסקר שהוענקו לסרט כלשהו אי-פעם.⁵ ב-1988 הופקה עבור הטלוויזיה האמריקנית גרסה מצוירת של הספר. הרומן עובד גם לקומיקס. באחת הגרסאות נפגש בן חור בדמות הקומיקס הידוע – סופרמן.⁶

אח ואלאס, הוא התלונן על קריגן בפני השלטונות התורכיים, ואלה העבירו אותו מתפקידו לתפקיד אחר מחוץ לגבולות הארץ. בתגובה מיהרו אנשי היישוב בירושלים להגיש לשלטונות התורכיים תלונה נגד ואלאס (ראה ריבלין 1986: 20).

5 מעניין לציין שגור וידאל שהיה אחד מתסריטאי הסרט (אם כי שמו אינו מוזכר בקרדיטים המופיעים בסופו) טען שנים מאוחר יותר כי כשכתב את התסריט ראה אותו בראש ובראשונה כסיפור אהבה הומוסקסואלי בין בן חור לבין מאהבו המאוכזב מסאלה. גילוי זה, שעם פרסומו עורר בהוליווד סערה גדולה, מעיד על המגוון הרחב של הפירושים שאפשר לתת לרומן, מהם מנוגדים לחלוטין לכוונותיו של ואלאס.

6 ראה החוברת No. 92 Superboy.

יחסו של בן חור ליהודים וליהדות

בבן חור מציג ואלאס את היהודים לפי הגישה הנוצרית המקובלת: כל זמן שהם מתכוונים לבוא המשיח (שהוא ישו) ומקבלים אותו עם בואו – הם זוכים ליחס חיובי; אולם, אלה שנשארים מחוץ לנצרות, מועמדים בדרגה מוסרית נחותה.

לפיכך, יחסו של ואלאס ליהודים הוא אמביוולנטי. מחד גיסא היהודים מוצגים כנאמנים למשפחותיהם, לחבריהם ולדתם. היהודים הם הגזע שממנו צמח ישו ולכן ואלאס אינו בז ליהדות, ובחלק הראשון של הרומן אף מציגה בצורה חיובית. ואלאס תיאר את בן חור היהודי לא כקורבן פסיבי, כי אם כלוחם אמיץ הגובר על יריביו הרומאים, ובניגוד לגירסה הנוצרית הרשמית, הקפיד להדגיש כי לא רק היהודים נטלו חלק בצליבתו של ישו אלא בני כל העמים השונים שצפו בצליבה. היהודים אף מועמדים בניגוד לרומאים, המתוארים כהדוניסטים ומושחתים.

מאידך גיסא, היהודים מתוארים כגאווותנים, פנאטים, לאומנים קיצוניים ואלימים. נראה שדעתו של הרומאי מסאלה בספר, "כל הדברים משתנים חוץ מהיהודי" (עמ' 83), היא גם דעתו של המחבר. היהודי הבלתי-משתנה אינו מבין שיש שלב גבוה יותר שאליו עליו להגיע. הנחיתות של היהודי מתבטאת בנקמתו, ובן חור מזוהה כיהודי על-ידי יהודים אחרים בגלל נקמתו ושנאתו היוקדת.

בן חור עצמו הוא היהודי הפונה לנצרות בעקבות השפעתה של תורת ישו. רק במאמץ רב יכול בן חור לסטות מתזון המשיח היהודי המסורתי, הגורס כי האל היהודי ינקום בגויים ויביא לניצחונה של היהדות ברחבי העולם כולו, ובמקום זאת הוא מקבל את החזון החדש של ישו כמשיח, שכל רעיון המלחמה הוא ממנו והלאה. כאשר ישו נשפט ונמצא אשם, מבין בן חור כי ישו הוא בן האלוהים והוא ומשפחתו הופכים לנוצרים אדוקים.

המסר של הספר ברור: יש ביהדות מרכיבים חיוביים, אך בסופו של דבר אינה שלב נחות בדרך אל האמונה האמיתית – הלא היא הנצרות. היהדות סיימה את תפקידה ההיסטורי ועתה, לאחר הולדת המשיח, עליה לפנות את בימת ההיסטוריה לנצרות.

תרגומי הספר לשפה העברית

הפופולריות הרבה שלה זכה הספר ברחבי העולם והעובדה שגיבורו הוא יהודי אמיץ הלוחם ברומאים, הביאו לכך שהספר תורגם גם לשפה העברית.⁷ כאמור, שבעה תרגומים של הספר ראו אור בשפה העברית, חמישה לילדים ושניים למבוגרים.

7 למעט התרגומים הרבים שלהם זכה בן חור, אף אחד מספריו האחרים של ואלאס לא זכה להיות מתורגם לעברית. אולם, בשנת תרצ"ג הופיע ספר בשם על נהרות בבל, רומן היסטורי המתאר את קורותיו של זוג עברי בימי חורבן בית ראשון, שיוחס ל"לואיס ווליס". ספר זה לא היה אלא "תרגום פיקטיבי", שכן ואלאס עצמו מעולם לא כתב יצירה זו. למרות זאת, הספר מוזכר כיצירתו של ואלאס בספרי יעץ שונים כמו האנציקלופדיה לספרות כללית וישראלית של ברוך קרוז ובספריו של אוריאל אופק מטרזן ועד חסמבה ועולם צעיר. רק בלקסיקון אופק לספרות ילדים תוקנה הטעות.

התרגומים לילדים ולנוער:

1. וואלס, י. 1924. בן חור: סיפור היסטורי מימי בית שני. תל אביב: זורעאל. מעובד על-ידי ח. דובניקוב.
 2. וולס, ל. 1960. בן חור. תל אביב: עמיחי. תרגם ועיבד מ. הרפז. ציורים א. עבדי.
 3. וואלס, לואיס 1962. בן חור. תל אביב: ש. פרידמן. תרגם מאנגלית ועיבד ח. תדמון.
 4. וולס, לו. 1979. בן חור. ירושלים: כתר. עברית יוסף כץ, איורים: לריסה הלר.
 5. וואלס, ל. תשמ"ו. בן חור. תל אביב: זימזון. עיבד ש. לבכי, ציורים ר. ברדר.⁸
- התרגומים למבוגרים:
1. וואלס, ליו 1959. בן חור: רומן. תל אביב: עדי. עברית אריה חשביה (יצא גם בהוצאת מ' מזרחי).
 2. וואלס, לו 1960. בן חור. תל אביב: לדורי. עברית אוריאל מירון (יצא גם בהוצאת דקל).

במקרה שלפנינו קל להבדיל בין התרגומים שכוונו לילדים ולנוער לבין אלה שפנו גם אל קהל קוראים מבוגר יותר. כך לדוגמה, חלק מן הספרים הפונים לילדים ולנוער מנוקדים (תרגומיהם של דובניקוב והרפז), חלקם מאיורים (תרגומיהם של תדמון, כץ, הרפז ולבכי), חלקם קוצרו מאוד ביחס למקור (תרגומו של תדמון קוצר ל-92 עמודים וזה של לבכי לכדי 45 עמודים בלבד), וחלקם ראו אור בהוצאות שהתמחו בספרות ילדים ונוער (תרגומו של הרפז בהוצאת עמיחי ותרגומו של לבכי בהוצאת זימזון) או בסדרה שכוונה לקהל יעד זה (תרגומו של כץ ראה אור במסגרת סדרת "כחרי" של הוצאת כתר).

כפי שניתן להיווכח, שני התרגומים למבוגרים הופיעו לאחר שנת 1959, כלומר לאחר יציאת הסרט לאקרנים. הסרט עורר עניין רב בישראל, הן בגלל נושאו, שהתאים לאידיאולוגיה הציונית (מרד היהודים ברומאים) והן בגלל חיה הררית, השחקנית הישראלית שהופיעה בו.

תרגום הספר לעברית, וכיחוד תרגומו עבור קהל קוראים צעיר, העמיד בפני המתרגמים בעיות חמורות. בעיות אלה נבעו הן מן הגישה הנוצרית שהרומן נותן לה ביטוי, והן מן העמדה השולנית שהוא מבטא כאשר לכל היבט של לאומיות יהודית. מרבית מתרגמי הספר פתרו בעיות אלה על-ידי עיבוד קפדני שבמהלכו יצרו מהפך מוחלט כאידיאולוגיה המוצבת בבסיס הרומן. בנוסף, כתרגומים עבור ילדים אף הושמטו כל הקטעים הדנים בישו ובנצרות. נראה כי קטעים אלה היו בבחינת "טריפה", אינפורמציה שיש למנוע ממנה מלהגיע לידיעתו של הקורא הצעיר.

בניגוד לספרות למבוגרים אשר בה ניתן למצוא יצירות מקור אחדות העוסקות בתקופת הבית השני תוך התייחסות לצמיחת הנצרות, כמו ספרו של א. א. קבק במשעול הצר, או ספרו של יגאל מוסינזון

8 לצערי לא הצלחתי להשיג תרגום זה של הרומן. על כן, אתייחס במאמרי אך ורק לששת התרגומים האחרים של הספר.

יהודה איש קריות, למיטב ידיעתי אין בשפה העברית יצירת ספרות המיועדת לילדים ולנוער המאזכרת בצורה כלשהי את ישו וראשית הנצרות. ספרות הילדים והנוער העברית, שהרבתה לעסוק בתקופת הבית השני, הקפידה להחלם לחלוטין מישו ומהנוצרים הראשונים. אלה לא אוזכרו, אף לא למטרות פולמוס.

דוגמה טובה ליחס זה ניתן למצוא באחד הרומנים ההיסטוריים המפורסמים ביותר שנכתבו לילדים ולנוער בעברית הלא הוא זכרונות לבית דוד (1893–1897), עיבודו של א.ש. פרידברג לקובץ הסיפורים ההיסטוריים של הרמן רקנדורף מסתרי היהודים (1856–1857). בספרו המקורי של רקנדורף מוקדש לישו פרק שלם, שבו הוא מוצג בצורה חיובית כיהודי השייך לדת האמיתית של היהדות, וצליבתו מתוארת כתוצר של אי־הבנה טרגית (בן־ארי 1997: 181). פרידברג, שהתנגד לאידיאולוגיה הליברלית של רקנדורף, הקפיד להשמיט בעיבודו של הספר לנוער העברי את הפרק על ישו וכל אוזכור אחר שלו. בהקדמתו לעיבודו הוא אומר במפורש שהרחיק חלקים שלמים מהספר המקורי בגלל "ריח המיסיון הנודף מהם" (בן־ארי 1997: 194).

מתרגמי בן חור לילדים נקטו כולם את שיטתו של פרידברג והתעלמו לחלוטין מקיומם של ישו ומהנצרות ואף נמנעו מלהזכיר את התנצרותו של בן חור. הדבר נעשה עליידי עיבוד קפדני של הספר, שבמהלכו השמיטו או שינו את כל הקטעים הנוגעים לסוגיות אלה.

כך, למשל, רוב התרגומים לילדים שינו או השמיטו לחלוטין את הקטע שבו פוגש בן חור האסיר את ישו ואת יוסף אביו בנצרת. הרפו מביא קטע זה אך אינו מזכיר כלל את שמם של ישו ואביו ואף לא את שם הכפר נצרת. בתרגומו של תדמון מוזכרים הפגישה ושם הכפר, אך שמו של הצעיר העוזר לבן חור – שהוא כמובן ישו – אינו מוזכר. שאר התרגומים לילדים משמיטים לחלוטין קטע זה, שהוא חשוב ביותר בספר.

ההימנעות מהתייחסות לישו מגיעה לעתים לאבסורד, כמו למשל בעיבודו המאויר של תדמון שבו מופיעים איורים הלקוחים מהמהדורה האמריקנית. בעמוד האחרון של הספר מופיע איור של בן חור העומד מול שלושה צלבים במרחק, שבמקור הם כמובן צלביהם של ישו ושל שני הגנבים שנצלכו עמו. אך עיבודו של תדמון מסביר שצלבים אלה הם של "מפקד צבא המחותרת היהודי והאנשים שנחפסו עמו בעת שהלשינו עליו מלשיני השלטון" (עמ' 92). אף התרגום של י. כץ משנת 1979, המבטיח בעמוד הפתיחה שלו כי תרגום זה "הוא התרגום המלא ביותר שתורגם לילדים ולבני־הנעורים", אינו מזכיר את ישו והנצרות. תרגום זה אינו מלא יותר או נאמן יותר למקור משלושת התרגומים האחרים, זאת כנראה כתוצאה מכך שמתרגם הספר והמוציא לאור מצאו לנכון "[...] להשמיט קטעים אחדים כדי להקל על הקורא הצעיר להתמודד עם ספר קלאסי מרחק זה" (שם).

חלקו הראשון של הספר, עד לפרק שבו מתואר מירוץ המרכבות המפורסם בין בן חור למסאלה, תורגם כך שלא נוצרה פגיעה משמעותית בתוכן ובעלילה. חלק זה, המתמקד בשנאתו העזה של בן חור לרומא ובמאבקו ברומאים, התאים ככל הנראה לאידיאולוגיה הציונית שניסתה להדגיש את ההיבטים ההירואיים והלוחמניים בהיסטוריה היהודית בתקופה הקודמת לתקופת הגלות. אף־על־פי שחלק זה שומר על נאמנות למקור מבחינת תוכנית, גם הוא מתאפיין בקיצורים רבים ובהשמטות. כך, לדוגמה,

מתוך: בן חור. לואיס ואלאס, תירגם מאנגלית ועיכד ת. תדמון. ש. פרידמן 1962.

השמיטו לגמרי כל התרגומים את הפרקים הראשונים המתארים את הולדת ישו ואת מסעם של שלושת החכמים.

יש לציין כי הפרקים שבהם מופיעים תיאורי אכזריות ואלימות, כמו תיאור הקרב הימי בין הרומאים לפיראטים, מירוץ המרכבות בין בן חור למסאלה ותיאור נקמתו של בן חור, תורגמו לרוב בשלמות ובדייקנות. נראה כי למתרגמים לא היתה כל בעיה עם המסר שנשא פרקים אלה, שכן הנקמה ברומאים – שהיתה המניע למעשי האלימות – נתפשה כלגיטימית ואף רצויה.

לעומת החלק הראשון שתורגם כמעט במלואו, הרי חלקו השני של הספר, העוסק רובו בישו, ומשתרע על פני כ-270 עמודים בספר המקורי, תורגם במקוטע וגם זאת תוך עריכת שינויים גדולים שכמוהם ככתיבה מחדש.

נושא מרכזי המופיע בחלק זה הוא סיפורן של אמו ושל אחותו של בן חור שחלו בצרעת בעת מאסרן ונאלצו לחיות בבידוד. בקטע המתאר את צליבתו של ישו, שהוא הדרמטי ביותר ברומן, הן נרפאות בעזרת מגעו של ישו, והדבר נתפש בעיני משפחת בן חור כהוכחה סופית וחוטכת לאלוהות. המתרגמים לעברית, שלא יכלו להתעלם מנושא שהיה מרכזי בעלילת הרומן, התמודדו עמו באופנים שונים, אם כי כולם כאחד התעלמו מקיומו של ישו.

דובניקוב והרפז מתארים את הנשים כאסירות ששוחררו, אך אינם מזכירים כלל את היותן מצורעות. הם מסתפקים בתיאור פגישתו הנרגשת של בן חור עמן בסוף הספר. תדמון, לעומת זאת, התייחס למחלתן, אך דרך פיה של עמרה, המשרתת, בחר לתת הסבר רציונלי להחלמתן: "נרפאו הן מצרעתן באוויר הצח ובאור החמה!" (עמ' 89). גם כן מתייחס למחלה, וגם הוא מציע הסבר רציונלי מפורט להירפאות הנשים, לפיו "אמנם [הן] היו במרתף שבו נכלאו לפנייהם מצורעים אך ייתכן שהצרעת לא דבקה בהן. ייתכן שפניהן וגופן היו מלאים פצעים שמקורם בחסר תזונה, בכלכותן ובחוסר יכולת

להתרחץ במשך שנים רבות. עתה אחרי שעמרה [המשרתת] הזינה אותן היטב והן יכלו להתרחץ כל יום במי המציין הטהורים, נרפא עורן וחזר למראהו הטבעי. הן מצדן נזכרו שאיש קדוש [ששמו אינו מוזכר, א.א.] בירך אותן לא מכבר והאמינו כי ברכתו העלתה להן ארוכה" (עמ' 176). כך מסכם כי "את הסיבה האמיתית לריפוי לא נדע לעולם" (שם). כך, לעימת תדמון, מרמו על קיומו של הסבר מיסטי להחלמה ובכך משמר ולו משהו מרוחו המקורי של הספר.

כל התרגומים לילדים משמיטים את תיאור משפטו של ישו וצליבתו, אירועים שתיאורם משתרע על פני כ־30 עמודים בספר המקורי. מתוך אירועים אלה רק ניסיונה של המצרירה איראס לפתות את בן חור בשמו של מעבדה מסאלה מופיע בתרגומים. בנוסף, בכל התרגומים מופיעה הצהרת השנאה והנקמה של בן חור למסאלה, אך כולם כאחד מתעלמים מהצהרות האהבה הנוצרית המתלוות לרגשות אלה.

עיוות כוונותיו של ואלאס מתבלט בייחוד בהשוואת סיום הספר, כפי שהופיע בתרגומים השונים לעברית, עם המקור האמריקני. בסיום הספר מתאר ואלאס את השלב האחרון בהפיכתו של בן חור לנוצרי: בן תור מבין כי אין טעם להילחם ברומא ומקבל בלב שלם את תורתו הפציפיסטית של ישו. מתרגמי הספר לילדים השמיטו סיום זה ובמקומו כתבו פרק סיום מפרי דמיונם.

כך, מתאר דובניקוב בפרק הסיום של תרגומו את בן חור כשהוא מקים, מזיין ומאמן גדודי לוחמים במדבר ולאחר מכן יוצר קשרים עם המלך אגריפס הראשון (זמות היסטורית שאינה מופיעה כלל בספר המקורי ואין בכך פלא, שכן היה אויבם של הנוצרים הראשונים), וזאת על מנת להביאו להשתתף במרד. כמו ואלאס עצמו, מסיים דובניקוב את הספר בכך שבן חור קורא את צוואתו של השיח' הערבי, אילדרים, המוריש את רכושו לבן חור, אך מוסיף לצוואה הוראה של השיח' להקדיש את רכושו ואת עושרו למלחמה ברומא. דובניקוב מסיים את תרגומו באופן הבא: "אגריפוס שלח דבריו למלאכי העמים שכניו לכרות ברית יחד נגד רומא" (עמ' 274). מרד כזה אמנם התרחש במציאות, אך נכשל כישלון חרוץ – דבר שעליו אין דובניקוב מספר לקוראיו.

הרפו מסיים את תרגומו בהודעתו של בן חור לאשתו כי עליו לאסוף סביבו "רבבות צעירים מבני יהודה והגליל שהאבה לחירות בוערת בלבם וארים ידי על רומא" (עמ' 272), והספר מסתיים במילים אלה: "אחרי־כך עקר ממקומו, יוצא לדרכו הארוכה, רבת התלאות והסכנות" (שם).

גם תרגומו של כך מסתיים בתיאור בן חור המכשיר את עמו למרד נגד הרומאים ובגיבוש בריתות עם עמים אחרים הנאנקים תחת עולה של רומא, מתוך תקווה שיצטרפו בכוא היום לצבאותיו.

מרחיק לכת מכולם הוא תרגומו של תדמון, שלעומת המתרגמים האחרים – שלא סטו סטיות גסות מן המציאות ההיסטורית ותיארו רק את ההכנות למרד אך לא את תוצאותיו – מסתיים במילים אלה: "המרד התלקח בעוז ותחת פיקודו של בן חור הובסו הרומאים. ולא חלפו שנים ולא נותר ביהודה אף רומאי אחד" (עמ' 92). תיאור זה מנוגד כמובן לחלוטין למציאות ההיסטורית שבה הובסו היהודים במרד נגד הרומאים. יש לציין כי סיום זה תואם את הצהרת כוונותיה של ההוצאה בעמוד הפתיחה של הספר, לפיה: "[...] ולא בלי סיבה זוכה הספר להצלחה כזו: בן חור משמש סמל לכל מורד גאה בשלטון זר ושנוא; לחייו ולמלחמתו יש משמעות בכל עת ובכל זמן וגם בימינו אנו."

כל המתרגמים לילדים שינו, אם כך, באופן רדיקלי את תוכן ספרו של ואלאס ואת מסריו. זאת תוך ניסיון לצקת לתוך הרומן ההיסטורי מסרים ברוח האידיאולוגיה הציונית. שני התרגומים המיועדים למבוגרים שונים מאוד מהתרגומים לילדים. בשניהם מופיע ישו, ככל הנראה משום שהמתרגמים העריכו כי הקורא המבוגר מסוגל להתמודד עם הידע על הנצרות ועל דמותו של ישו. אך שני התרגומים נוקטים דרכי התמודדות שונות עם הבעייתיות שמעורר הספר.

תרגומו של חשביה הוא במידה רבה בבחינת עיבוד יותר מאשר תרגום מלא ומדויק של הספר. בכך למעשה לא נבדל תרגום זה מן התרגומים לילדים שבהם דנו לעיל. בתרגומו מתייחס חשביה לישו הנוצרי, אם כי לרוב הוא מעדיף שלא להזכיר את שמו ולקרוא לו רק "האיש מנצרת". הוא נשאר נאמן לסיפור המקורי בכך שבן חור אכן תולה בתחילה תקוות גדולות בישו ובתלמידיו כי יצטרפו למלחמתו ברומאים. אך מכאן משנה חשביה את קו העלילה ועוסק בפולמוס עם הספר המקורי ועלילתו. כאשר נודע לבן חור שישו נצלב ואיש מחסידיו לא ניסה לעזור לו: "נפל ראשו על חזהו ויאמר כדובר אל נפשו: אבדה תקוותנו נרפים הם חסידי הנוצרי בהם נתנו יחבנו" (עמ' 242). הנוצרים מוצגים כאן כחזלי-אישים משום שסירבו להילחם ברומאים למען משיחם, ומסיבה זו אינם ראויים להתייחסות נוספת מצדו של בן חור. למותר לציין שקטע זה אינו קיים כלל במקור האמריקני.

חשביה ממשיך בפולמוס שלו עם הנצרות ועם הספר המקורי בקטע ריפוי הנשים ממחלתן. בניגוד למתרגמי הספר לילדים, הוא מזכיר בהקשר זה את ישו, אך משנה לחלוטין את העלילה. בתרגומו מתאר חשביה כיצד באות האם והאחות המצורעות אל הכוהנים בבית המקדש ואמרות להם: "הו כוהנים! ימים גדולים הם ליהודה. מן הגליל ירד האיש מנצרת אשר משיח יכנהו חסידיו [...] רבים הם הדבקים בו ויש הרוקמים אגדות סביבו. אומרים כי פלאים יחולל ואף מצורעים ירפא כמגע ידו. שאו חפילחכם למרום הכוהנים, ויתן גם אלוהינו אות כי חי הוא ושומר על עמו ישראל, לכל יאמרו הגויים כי נעזכנו לאנחות [...] עשו נא לו ותעלה לנו ארוכה ויהי הדבר לאות לאחרים וישב לכבם אל אלוהינו!" (שם). הכוהנים מצהירים בתגובה כי "לא אשפים אנחנו ולא לנו הזכות לתכוע מעשים מאת אלוהינו!" [...] (עמ' 243), אך מציעים לנשים לרדת לירדן ולרחוץ במימיו, שם הן אכן נרפאות מהצרעת, ללא עזרה כלשהי מישו הנוצרי. קטע זה הוא בבירור פולמוס נגד התפישה הנוצרית של ישו, ולמעשה כנגד מחבר הספר, אשר בהתאם לגישה הנוצרית המקובלת תיאר את הכוהנים כמושחתים ולא היה מציגם כמי שהביאו לבסוף לריפוי של הנשים.

בעיבודו שומר חשביה על גישה לוחמנית מצדו של בן חור כלפי הרומאים. הוא מסיים את תרגומו בצורה דומה לזו של המתרגמים לילדים. הוא מתאר כיצד "שנה העשירית לנירון" מקבל בן חור מכתב מהשיח' הערבי הקורא לו לעמוד בראש שבטו במלחמה נגד הרומאים. חשביה מסיים את הספר במשפט "וידע בן חור כי הגיעה שעתו לנטוש את נווהו השקט ולשוב אל עמו הנדכא. כי לא תדע נפשו מנוח עד אם כל עם יהודה ישב תחת גפנו ואיש אל תחת תאנתו ועיר הקודש תטהר מרגל רומאיי" (עמ' 248).

י כך, למרות שתרגומו מלא יותר מזה של המתרגמים לילדים, ויש בו אזכור מפורש של ישו, אין האידיאולוגיה הכאה לידי ביטוי בתרגום זה שונה באופן משמעותי מזו של המתרגמים לילדים. לעומת

זאת, בגלל קהל היעד השונה, מרשה לעצמו המתרגם להתפלמס ישירות עם המקור. רק תרגומו של אוריאל מירון הוא בכחינת תרגום מלא ונאמן של המקור האמריקני. מירון מתרגם את פרקי הפתיחה על ביקורם של שלושת החכמים אצל התינוק ישו, את חיזור הפגישה הראשונה של ישו ואביו יוסף עם בן חור האסיר בנצרת, ולבסוף את כל החלקים הקשורים למגעיו של בן חור עם בלתיאור הנוצרי ומגעיו עם ישו, עד לריפוי של אמו ואחותו בידי ישו והתנצרותו המלאה. רק בקטעי הצליבה עצמה נמנע מירון מלתרגם קטעים אחדים שניתן לפרשם כעיונים במיוחד ליהודים ולמנהיגיהם.

רק תרגומו של מירון מביא את הסיום המדויק של הספר, שבו יוצא בן חור לרומא, מתיישב שם בין הנוצרים ומקים בכספו את קבריהם – הקטקומבות. הספר מסתיים במילים אלה: "מתוך הקבר הענקי הזה (שנכנה באוצרותיו של בן חור) צמחה ויצאה הנצרות וברבות השנים דחקה ותפסה את מקומם של הקיסרים" (עמ' 334).

סביר להניח שמי שקרא את הספר בילדותו באחד התרגומים שיועדו לילדים, וקרא אותו מאוחר יותר בתרגומו של מירון או במקורו באנגלית, היה מופתע או אולי אף מזועזע מן השינוי הרדיקלי שחל בספר. לפנינו, אם כך, דוגמה נדירה של ספר הרפתקאות בעל מגמות נוצריות ואף אנטישמיות, שעבר טרנספורמציה מוחלטת בתרגומו לילדים לעברית. מתרגמו לילדים נטלו לעצמם את החירות לא רק לעבד את המקור, כי אם לכותבו מחדש בצורה שסביר להניח כי היתה מנוגדת לחלוטין לכוונותיו המקוריות של המחבר. תרגומים אלה הקפידו לצנזר כל התייחסות לישו ולנצרות, שכל הנראה נתפשה כעיניהם כבעלת כוח משחית כלפי הנוער הקורא.

אילו יכול היה גנרל ואלאס לקרוא את תרגומי הספר שכתב לשפת עמו של בן חור, קרוב לוודאי שהיה מתהפך בקברו.

ביבליוגרפיה

ספרות ראשונית

ואלאס, י. 1924. בן חור: סיפור היסטורי מימי בית שני. מעובד על-ידי ח. דוכניקוב. תל אביב: יזרעאל.

ואלאס, ליו 1959. בן חור: רומן. עברית אריה חשביה. תל אביב: עדי. (יצא גם בהוצאת מ' מזרחי).

וולס, ל. 1960. בן חור. תרגום ועיבוד מ. הרפז, ציורים א. עבדי. תל אביב: עמיחי.

ואלאס, לו 1960. בן חור. עברית אוריאל מירון. תל אביב: לדורי (יצא גם בהוצאת דקל).

ואלאס, לואיס 1962. בן חור. תרגום מאנגלית ועיבוד ח. תדמון. תל אביב: ש. פרידמן.

וולס, לו 1979. בן חור. עברית יוסף כץ, איורים לריסה הלר. ירושלים: כתר.

וואלאס, ל. תשמ"ז. בן חור. עיבוד ש. לבבי, ציורים ר. ברדר. תל אביב: ויזמן.

ווליס, לואיס תרצ"ג. על נהרות כבל: סיפור מחיי ישראל כימי קדם. דפוס הפועל הצעיר. תרגם מנחם מבש"ן.

Wallace, Lew 1980 [1880]. *Ben-Hur. A Tale of the Christ*. Pleasantville, N.Y.: Reader's Digest.

ספרות עזר

אופק, אוריאל תשכ"ט. "נשיא לבית ישראל". בחורף: מסדרון עד חסמכה: איך נכתבו ספרי הרפתקאות. רמת גן: מסדה, עמ' 39-52.

בן-ארי, ניצה 1997. רומן עם העבר: הרומן ההיסטורי היהודי-גרמני מן המאה הי"ט ויצירתה של ספרות לאומית. תל אביב: דביר ומכון ליאו בק.

ריבלין. אברהם ב. 1986. "קונסולים בעד ונגד". אתמול, כרך י"ב, גיליון 69 (1), עמ' 19-20.

Harap, Louis 1974. *The Image of the Jew in American Literature: From early Republic to Mass Immigration*. The Jewish Society of America.

Hovet, Theodor Richard 1996. *Realism and Spectical in Ben Hur (1880-1959)*. [Dissertation] Duke University.

Mckee, Irving 1947. *"Ben Hur" Wallace: The Life of General Lew Wallace*. Berkeley: University of California Press.

Morsberger, Robert and Katharine 1980. *Lew Wallace: Militant Romantic*. New York: Mcgraw-Hill.

Morsberger, Robert and Katharine 1980. "Afterword". in: *Ben Hur: A Tale of the Christ*. p. 553-558.

Solomon, John 1978. *The Ancient World in the Cinema*. New York: A.S.Barnes.

(כולל דיון מפורט בעיבודים הקולנועיים השונים של בן חור).

Theisen, Lee Scott 1984. "'My God' did I set all of this in Motion." General Lew Wallace and Ben Hur." *Journal of Popular Culture* V, vol 18, p. 33-41.

"My Hero Lew Wallace: Lew Wallace Links" <http://www.nku.edu/adamsr/>

(רשימת אתרים באינטרנט העוסקים בלואיס ואלאס).